

WSTĘP

Nekropole wrocławskie są przedmiotem zainteresowań badaczy różnych dziedzin. W związku z prowadzeniem w ostatnich dwóch dekadach na terenie Wrocławia licznych prac inwestycyjnych, pojawiły się okazje do badania zarówno cmentarzysk średniowiecznych jak i nowożytnych. Znaczne poszerzenie bazy źródłowej dotyczącej kultury sepulkralnej sprawiło, że problematyce tej poświęcono trzy tomy serii wydawniczej *Wratislavia Antiqua* (*Średniowieczne i nowożytne nekropole; Ulica plac i cmentarz*; Wojcieszak 2012) oraz szereg artykułów. Syntezą dotychczasowych wyników badań archeologicznych nad wrocławskimi nekropolami są publikacje Krzysztofa Wachowskiego (2002) i Magdaleny Wojcieszak (2012). Zachowane szczątki ludzkie pochodzące z badań stały się natomiast podstawą do stworzenia opracowania dotyczącego zdrowia i jakości życia mieszkańców średniowiecznego Wrocławia (Kwiatkowska 2005).

Duże znaczenie dla badań związanych z ze sztuką i obrzędowością śmierci, ma specyfika środowiska śląskiego, w którym mieszały się różne kultury. Widoczne jest to zwłaszcza w okresie nowożytnym, kiedy obok katolików i żydów ważną grupę w społeczeństwie wrocławskim stanowią protestanci. Osobne opracowania poświęcone są zatem innowiercom – żydom (Wodziński 1996) i protestantom (Harasimowicz 1986, 1992). Cmentarze wrocławskie różnych wyznań skatalogowane są w wydanej niedawno pracy Marka Buraka i Haliny Okólskiej (2007).

Przy tak zaawansowanym stanie badań nad nekropolami wrocławskimi dziwić może, że Ostrów Tumski pozostawał bardzo słabo rozpoznany jako strefa sepulkralna. Obszar dawnej wyspy jest terenem największego nagromadzenia kościołów. Miejscami, gdzie do 2. poł. XVIII w., grzebano w miastach

zmarłych, były bowiem kościoły i ich bezpośrednie otoczenie. Przestrzeń we wnętrzu kościołów zarezerwowana była dla duchownych, możnowładców, ewentualnie zamożnych mieszczan, zaś obszar poza murami wnętrza kościoła, dla pozostałych zmarłych. W przypadku wrocławskiego Ostrowa Tumskiego, najstarszych pochówków doszukiwano się w pobliżu katedry św. Jana Chrzciciela. Podczas jej badań natrafiono na groby w prezbiterium kościoła, i na wschód od absydy założenia romańskiego. W okresie nowożytnym, zmarłych chowano także wzdłuż północnej ściany katedry. Funkcję sepulkralną pełniły także niektóre kaplice wzniesione specjalnie w tym celu. Przywilej pochówku we wnętrzu katedry przysługiwał tylko duchowieństwu wyższej rangi, w tym biskupom, oraz nielicznym osobom świeckim (Wachowski 2002, s. 115–118; Wojcieszak 2012, s. 11, 18, 21).

Miejscem spoczynku mogły być także inne kościoły położone na terenie Ostrowa Tumskiego, między innymi budowle sakralne pod wezwaniem św. Aleksego, św. Idziego, św. Piotra i Pawła oraz Świętego Krzyża (Wojcieszak 2012, s. 10–14, 21–31, 68, 74, 132–134, ryc. 69; tam dalsza lit.). Funkcjonowanie cmentarza przy kościele Świętego Krzyża potwierdziły badania archeologiczne na otaczającym go pl. Kościelnym, gdzie odkryto kilka grobów datowanych na późne średniowiecze i okres nowożytny (Bykowski *et al.* 1996; Dąbrowski, Gronkiewicz 1996; Wojcieszak 2012, s. 74).

Rozległy cmentarz parafii katedralnej funkcjonował, już poza terenem dawnej wyspy, na wschód od katedry, na tzw. Zatumiu. W czasie badań przeprowadzonych w 2003 r., odkryto tam ponad 300 grobów oraz liczne kości luźne. Na podstawie wyposażenia grobów, i dat dendrochronologicznych uzyskanych

z desek trumien, ustalono że na Zatumiu grzebano zmarłych od XV do 1. poł. XVIII w. (Markowska 2007; Wojcieszak 2010, s. 22-25).

Do parafii katedralnej należał również cmentarz przy kościele św. Piotra i Pawła. Do niedawna pozostawał on jednak znany wyłącznie ze źródeł pisanych, nie był zaś przedmiotem badań archeologów. Wprawdzie, przed II wojną światową, na ul. Katedralnej odkryto pojedynczy pochówek wyposażony w naczynie gliniane (Demidziuk 1999, s. 402; Wojcieszak 2012, s. 18, 68), lecz obecność garnka wyraźnie wskazuje na wczesnośredniowieczną metrykę grobu, zaś wzmianki źródłowe mówią o założeniu cmentarza w XVII w. Ta rozbieżność chronologiczna nie pozwala, raczej, na łączenie znaleziska z nekropolią przy kościele św. Piotra i Pawła. Na relikty nowożytnego cmentarza, natrafiono natomiast, w czasie prac przy przebudowie i rewitalizacji zabytkowego budynku dawnego Sierocińca (*Orphanotropeum*) przy ul. Katedralnej 4.

Już w czasie badań dostrzeżono wyjątkowy charakter nekropoli. Zwrócono uwagę przede wszystkim na bogate wyposażenie grobów, gdyż prawie każdy z nienaruszonych pochówków zaopatrzony był w dewocjonalia. O wyjątkowości cmentarzyska odkrytego przy ul. Katedralnej 4, decyduje też możliwość zestawienia wyników badań archeologicznych ze źródłami pisanymi, gdyż w księgach metrykalnych parafii katedralnej zachowały się informacje na temat konkretnych osób pogrzebanych przy kościele św. Piotra i Pawła (por. Wojcieszak, artykuł w niniejszym tomie). Ponieważ ze źródeł wynika, że ludność pochowana na cmentarzu była w większości wyznania katolickiego, możliwe stało się także porównanie wyposażenia grobowego, a pośrednio także zwyczajów pogrzebowych, panujących u katolików i u protestantów. Już wstępne wyniki badań poświadczyły, że niektóre zjawiska przypisywane dotychczas jedynie protestantom, funkcjonowały także w obrzędowości katolickiej.

Niezmiernie ciekawą kwestią jest także możliwość wejrzenia w dawną religijność oraz obecność lokalnych kultów świętych na terenie Śląska. Sposobność tę daje nam analiza zbioru dewocjonałów pochodzących z grobów, których liczba i poziom

artystyczny wykonania czyni z nich jedną z najciekawszych kolekcji tego typu przedmiotów z terenu obecnej Polski.

Wytworami nowożytnego rzemiosła artystycznego są też inne zabytki odkryte w czasie badań, także już poza terenem cmentarza. Możliwość porównania kultury materialnej związanej ze strefą sepulkralną, i strefą mieszkalną, daje nam także rzadką sposobność śledzenia wzajemnych relacji tych dwóch sfer życia, które, jak przekonują nas badania z ul. Katedralnej 4, doskonale ze sobą współgrały.

Wyjątkowy charakter stanowiska, i wielowartość badań z nim związanych, skłoniły zespół autorów do stworzenia niniejszego opracowania, którego przygotowanie sprawiło jednak wiele problemów. Prace terenowe prowadzone były w bardzo trudnych warunkach, dlatego pragnę serdecznie podziękować wszystkim osobom biorącym w nich udział, a zwłaszcza prowadzącej wykop Kamili Marcinkiewicz. Po zakończeniu badań archeologicznych, dzięki pomocy Beaty Miazgi i Magdaleny Konczewskiej z Pracowni Archeometrii i Konserwacji Zabytków Archeologicznych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, udało się zakonserwować najcenniejsze zabytki odkryte przy ul. Katedralnej 4 (w tym zbiór medalików pochodzących z grobów).

Część prac technicznych, związanych z przygotowaniem pozyskanych zabytków do dalszych analiz, oraz pierwsze opracowania udało się wykonać dzięki stypendium dla młodych doktorów i doktorantów Uniwersytetu Wrocławskiego w ramach projektu *Rozwój potencjału i oferty edukacyjnej Uniwersytetu Wrocławskiego szansą zwiększenia konkurencyjności Uczelni*. Dokończenie pracy nad materiałem zabytkowym, konserwacja większej ilości wyrobów metalowych, a przede wszystkim wykonanie pozostałych opracowań, i publikacja książki, stało się możliwe dopiero po otrzymaniu dotacji z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach realizacji projektu *Nowożytny cmentarz przy kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu*. Autorzy mają nadzieję, że publikacja ta stanie się doskonałą bazą źródłową, zarówno dla badaczy kultury świeckiej, jak i dla osób, których przedmiotem zainteresowań jest duchowość człowieka.

LITERATURA

- Burak M., Okólska H.
2007 *Cmentarze dawnego Wrocławia*, Wrocław.
Bykowski K., Czerska B., Limisiewicz A., Rzeźnik P.
1996 *Ratownicze badania archeologiczne związane z wymianą sieci wodociągowej na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu*, maszynopis sprawozdania w Archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

- Dąbrowski P., Gronkiewicz S.
1996 *Wyniki badań antropologicznych prowadzonych na terenie Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu, w związku z wymianą sieci wodociągowej, w 1995 r.*, maszynopis sprawozdania w Archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

WSTĘP

- Demidziuk K.
1999 *Archiwalia archeologiczne z terenu Wrocławia do 1945 roku*, Wrocław.
- Harasimowicz J.
1986 *Treści i funkcje ideowe sztuki śląskiej reformacji*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 819 (= Historia Sztuki, t. 2), Wrocław.
1992 *Mors janua vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 1098 (= Historia Sztuki, t. 3), Wrocław.
- Kwiatkowska B.
2005 *Mieszkańcy średniowiecznego Wrocławia. Ocena warunków życia i stanu zdrowia w ujęciu antropologicznym*, Wrocław.
- Markowska A.
2007 *Anthropological analysis of human skeletal remains from a modern cemetery in Wyszyński street in Wrocław, Poland*, European Anthropological Association Summer School eBook, t. 1, s. 65-81.
- Średniowieczne i nowożytne nekropole*
K. Wachowski (red.), *Średniowieczne i nowożytne nekropole Wrocławia*, cz. I (= Wratislavia Antiqua, t. 12), Wrocław.
- Wachowski K.
2002 *Problematyka cmentarzy przykościelnych w średniowiecznym Wrocławiu*, [w:] C. Buško, J. Klápště, L. Leciejewicz, S. Moździoch (red.), *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, Wrocław-Praha, s. 113-122.
- Ulica plac i cmentarz*
S. Krabath, J. Piekalski, K. Wachowski (red.), *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy Środkowej*, (= Wratislavia Antiqua, t. 13), Wrocław.
- Wodziński M.
1996 *Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII–XVIII wieku*, Wrocław.
- Wojcieszak M.
2010 *Nekropole wrocławskiej katedry pw. św. Jana Chrzciciela. Nowożytny cmentarz na Zatumiu*, [w:] K. Wachowski (red.), *Średniowieczne i nowożytne nekropole Wrocławia*, cz. I (= Wratislavia Antiqua, t. 12), Wrocław, s. 11-51.
2012 *Nekropole średniowiecznego i wczesnonowożytnego Wrocławia*, (= Wratislavia Antiqua, t. 15), Wrocław.

Aleksandra Pankiewicz
Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław
e-mail: ohlap@poczta.onet.pl